

Literatura i periodisme

La construcció d'un cànon personal

Isidor Cònsul

El clan pallarès trià Miquel Pueyo com a gerent de la taula rodona i el bon jan, investit amb l'autoritat que donen aquests nomenaments, va fer córrer un qüestionari de referència als escriptors convidats a debatre en públic sobre *Literatura i periodisme*: a la mitja dotzena que sumàvem Martí Domínguez, Xavier Garcia, Andreu Loncà, Montserrat Palau, Valentí Puig i qui signa aquest paper. El programa recorda que vam seure a discutir-ho el 26 del juny, a boca de fosc, rere una taula de la Casa de Cultura de l'Ajuntament de Pont de Suert i en el marc de la VI Trobada d'Escriptors al Pirineu. Enguany, la trobada havia abandonat l'estatge i el refugi habituals de les Valls d'Àneu per instal·lar-se, no sabia dir si d'una manera puntual, a la Ribagorça. El qüestionari que, uns dies abans, Miquel Pueyo havia deixat a la bústia electrònica, a l'ànima del fax o a l'infern de correus, que cadascú és ben lliure d'entrar o no en la modernitat, tenia aquella intel·ligència que es caracteritza per anar òrfena de sentit pràctic i demanava, com passa sovint en aquests actes, el coixí d'un gruix de temps que no teníem. La qüestió de fons preguntava si

es podia parlar d'un cànon basat en el valor estètic de l'obra literària i de quina manera actuava en el món del periodisme. Una segona consideració demanava si hi havia valors literaris en el periodisme actual i quins elements positius o estimulants trobàvem a l'hora de simultaniejar la creació literària amb el periodisme escrit.

A l'hora dels trons, els ponents vam caçar al vol el caràcter obert de la convocatòria per plantar-nos en un únic moviment que fixava la posició de cadascú en la graella de sortida del debat. Com a molt vam arribar a moure un parell de peons entre els quadres de l'escaquer i, qui més qui menys, va pactar un tracte de fidelitat amb els tics més personals. De manera general, tothom va dir-hi la seva amb criteris poc o molt assenyats: allò que en diríem una taula previsible, vaja, a més de tranquil·la, i sense apuntaments d'enjòlit ni sorpreses. El fil que va seguir la meua reflexió s'amagava en l'esquema d'unes fitxes que ara, desencotillades, donen, amb tota la prevenció que calgui, el text que adjunto. Un paper en tres parts que comença amb uns apunts obvis sobre la creació literària (*Forma i comunicació*); continua amb quatre especulacions personals sobre *Literatura i periodisme*; i es tanca amb una defensa de la crítica literària com a creació.

Isidor Cònsul, escriptor i crític, és actualment director literari d'Edicions Proa.

FORMA I COMUNICACIÓ

En la meua perspectiva, qualsevol text amb pretensió literària ha de tenir dues qualitats, que m'agradaria dir que veig com indestriables: domini de la forma i sentit de la comunicació. Entesa com a bella art, la literatura troba les excel·lències més subtils d'ella mateixa en el domini de la forma, en la bondat de la bella disposició de les paraules, en el treball que l'escriptor aplica al fang de la llengua en què escriu i en el braó retòric de la mateixa peça. I m'avanço a aclarir que empro el mot *retòric* en el sentit primigeni d'art de l'eloqüència, artífici de l'expressió escrita i lluny, doncs, de la corrupció moderna del mot i de les connotacions pejoratives que l'acosten al sentit d'ampul·lositat i buidor. Des d'una perspectiva estrictament formal, a un text literari se li ha d'exigir, com a primera virtut, la pròpia capacitat per a defensar-se sol com a text, que el tram de l'ànima se li abilli amb qualitats pròpies i que sigui arrodonit fins a convertir-se, si és possible, en un artefacte vàlid per ell mateix. Justament perquè el primer material de la literatura és el fang de la llengua a partir del qual l'escriptor construeix les formes d'un discurs que es basa, si té pretensions literàries, en la bellesa de la forma mateixa.

Però l'escriptura és també comunicació i opino que no si val a fer volar coloms d'una manera general i gratuïta. Crec que no han perdut ni un bri de modernitat els dos versos que Antonio Machado va posar al poema *Autorretrato* que obre *Campos de Castilla*: «Desdeño las romanzas de los tenores huecos / y el coro de los grillos que cantan a la luna». Per això entenc que qualsevol paper literari, a banda d'un

artefacte formal amb voluntat de perfecció, ha de donar una resposta o una altra (en forma d'anàlisi, de síntesi, de pregunta, de comentari marginal o punt de vista personal), a algun dels problemes, angonies, dubtes, dificultats i circumstàncies de la quotidianitat de qui escriu. I ara és quan la coherència del discurs demana, potser, l'ajut d'exemples de models concrets i il·luminacions del sentit pràctic. Ho sintetitzaré en la novel·la *El pont sobre el Drina* (1945), de l'escriptor bosni Ivo Andric (1892-1975), per la qual sento una antiga i devota admiració de lector. És, sens dubte de cap mena, la millor novel·la d'Andric, premi Nobel de literatura l'any 1961, i no va incorporar-se al patrimoni lingüístic del català fins l'any 1994, cinquanta anys després de la seva publicació (Edicions 62. Traducció de Slavica Bursac i Sió Capdevila).

Com a primera consideració es podria dir que el mig segle que ha rodat sobre la novel·la és el seu aval més concloent: cinquanta anys que constaten la victòria del text sobre les llepades de desgast del temps i la certesa que és una obra que continua afermant-se, amb consistència, amb tots els ets i uts d'una senyora novel·la. El lector que s'hi encara resta sorprès per la complexitat de la trama estructural, per la gràcia de la seva narrativitat, pel lluïment tècnic del complex tapís històric que s'hi desplega i per altres elements de cuina de la novel·la i de retòrica narrativa que l'armen, des d'una perspectiva formal, amb la força d'un text que es defensa i justifica tot sol. Al mateix temps és una novel·la que apunta dret al moll de l'os d'un conflicte sagnant –el dels Balcans– i demostra, cinquanta anys després de la seva publicació, la seva capacitat d'estendre la mirada al

llarg dels segles per il·luminar la difícil història de l'indret potser més tacat de sang en l'Europa dels darrers segles i la geografia més damnada per les atrocitats durant els darrers deu anys d'aquest segle XX: Bòsnia.

Recordo, de manera sumària, la trama de *El pont sobre el Drina*: un matí de 1516, un nen serbi, víctima de l'impost de sang que calia pagar als turcs, somnià el pont que ell mateix manarà construir, de vell, quan la fortuna l'hagi convertit en visir i gendre del paixà: un pont de pedra sòlid, de dos-cents cinquanta passos de llarg i amb l'elegància dels onze arcs que el sostenen. Un pont a la frontera de l'imperi i un camí obert entre l'Orient d'adopció i la seva Bòsnia nadiua. La novel·la es desplega en un marc històric de quatre-cents anys, del somni de 1516 fins a 1914, a l'inici de la Primera Guerra Mundial, quan els soldats austrohongaresos en retirada dinamiten el pont i en destrueixen la part central. Quatre segles novel·lats des de la perspectiva d'un protagonista insòlit, el mateix pont que no uneix, només, les dues vores del riu sinó el destí dels seus pobladors i les seves creences particulars. La novel·la creix en un bullidor de personatges i una cadena de relats diversos que tenen el pont com a eix i escenari: una quotidianitat feta d'amors i desamors, d'escenes de refinada crueltat i amb els alts i baixos característics del decurs de l'existència. Amb el pas del temps roden també les diferents generacions i l'existència de la bona gent que viu a les dues bandes del pont (cristians, musulmans i jueus), que desenvolupen formes de tolerància per conviure sense ensurts. Fins que arriba un dia que algú toca a somatent i comença una escabet-

xinada mútua entre els mateixos veïns, amics i parents que setmanes enrere conviuen de manera pacífica. Són una mena de canvis que acostumen a venir de fora, en la veu d'algú que arriba per recordar que hi ha deutes pendents de venjança o bé quan els il·luminats, d'una o altra religió, senten la necessitat d'atiar velles diferències i organitzar croades d'alliberament. És, en darrer terme, el destí tràgic d'una terra de frontera entre móns oposats, el punt on frega la geologia de l'esperit entre Orient i Occident: un imperi otomà en procés de regressió i la pressió d'una Europa occidental que, a finals del XIX, es transvestia amb les coloraines d'un imperi en decadència, l'austrohongarès, immens cadàver vivent quan la història del pont es tanca el 1914.

LITERATURA I PERIODISME

Més d'un lector em podria retreure que aquesta defensa d'equilibri entre fons i forma, de la tensió que es demana entre continent i contingut, i de la relació harmònica de forces que cal establir entre significat i significant és massa senzilla d'argumentar en el corpus d'una obra narrativa, i encara més en una novel·la com la que he triat d'exemple. La mateixa argumentació podria ser vàlida si la propera capitomba d'exemple pràctic triés la forma d'un poema que, per més inri, seria segurament un poema dels qualificats com a emblemàtic, coneguts de tothom i comentat manta vegades en els manuals de la història de la literatura. Miraré de no caure en el parany que jo mateix m'he posat per anar de dret a la defensa de textos literaris, en aparença menors, però

que són els propis de l'exercici periodístic: des d'una columna d'opinió a una crònica esportiva, o d'un reportatge exòtic a un paper de crítica literària. Em podria establir el tòpic de dir els quatre o cinc noms de referència a la literatura catalana (Pla, Sagarra, Gaziel, Fuster...), que han reeixit en la creació d'un corpus literari indiscutible a partir del fet de conjugar literatura i periodisme. Ho deixo dit, ni que sigui de passada, per dues raons: així no m'allunyo de l'enunciat de la taula rodona (*Literatura i periodisme*) i em guardo a la reserva per si cal, com un roc a la faixa, la nòmina d'aquest estol d'homenots. En darrer terme, la coherència del discurs m'hauria de permetre mantenir la defensa de l'exercici de la crítica literària com un acte de creació.

Com qualsevol animal de lletres tinc una compulsada addicció a la lectura de diaris i ja fa anys que he triat la coqueteria de deixar-me seduir no només per l'interès de la notícia o el comentari escaient sinó per la gràcia estètica del paper que llegeixo: per la qualitat del suport literari en què la notícia, la columna d'opinió o el reportatge ens és presentat. Posats a triar d'una bursada, no em sap greu admetre que els articles de Quim Monzó gairebé mai no tenen pèrdua ni tendrum, i són d'aquells papers que pots queixalar sense reserves perquè tens tots els números a favor que allò t'agradi. Entre els meus contemporanis, aquesta sensació d'encarar-te a un exercici literari quan, fet i fet, només llegeixes un article de diari, sols m'havia passat amb alguns articles de l'enyorada Montserrat Roig: els que posava a la darrera pàgina de l'*Avui*, a les acaballes de la seva vida. Era una capacitat d'alqui-

mista que convertia en or literari la prosa del periodisme que, ara com ara, només la trobo de tant en tant a les columnes de Manuel Vicent i de Joan de Sagarra, als reportatges de Manuel Rivas i en algun paper gastronòmic i viatger del Josep Piera. De Manuel Vicent, per exemple, recordo una columna de tres o quatre estius enrere i que dec tenir retallada en algun cartipàs que tenia el valor impagable de combinar amb tot l'encert la descripció gastronòmica d'una paella amb una sucosa síntesi d'actualitat política. És un text que recordo com un prodigiós equilibri entre tots dos perns i que funcionava, mesurat de dalt a baix, amb l'estricta saviesa d'un poema. Tot i això, el text periodístic que guardo a la memòria com a model de paper de premsa banyat per la literatura és un article de Josep M. Ballarín, de fa una colla d'anys, i que duia com a títol *El bon Déu dels bolets*. S'hi narrava una història rodona i tan insòlita que l'hauria signada sense contemplacions el mateix Pere Calders. Era un article basat en fets reals, on s'explicava la història d'un capellà del Solsonès que duia el viàtic al malalt d'una masia. Era en temps de tardor i, fent dreuera a peu pel mig del bosc, el bon sacerdot fou escomès per una poderosa flaire de rovellons. L'ànima de boletaire que l'habitava li va fer deixar el calze amb el viàtic al costat d'una alzina mentre començà una adelerada recerca i captura de bolets. El drama arribà quan ja n'havia plegat una faldada de la sotana i, posat de nou a la feina, va resultar que no trobava enlloc l'amagatall on havia deixat el viàtic. Un cop més, la realitat demostra que té més nassos que la més inversemblant de les ficcions.

LA CRÍTICA LITERÀRIA COM A CREACIÓ

I ara, dins de la lògica del mateix discurs, miraré d'escometre el darrer punt que és, al mateix temps, el que més m'interessa. Fa cinc anys, per fer de pròleg i justificació al meu llibre *Llegir i escriure... Papers de crítica literària* (1995), vaig redactar un paper que encara conserva, em penso, la seva validesa. Hi denunciava que la crítica literària era vista massa sovint des de la simplicitat dels tòpics i que era encara massa estès el clixé que qualificava els crítics literaris de creadors frustrats. No hi podia estar d'acord perquè trobo la sortida massa fàcil i perquè la qualificació acostuma a acompanyar-se amb un deix d'acidesa i connotacions amargants. Tot amb tot, és un caramel que circula i acostuma a aflorar en la boca dels escriptors de creació davant d'un article que no els és favorable, d'un estudi o una antologia que els oblida, o de la mena de comentari crític que dibuixa un mirall diferent al que els plauria de reflectir-s'hi.

Hi ha encara una segona consideració de tipus general que acusa la crítica literària de mandarinat, d'afavorir uns corrents estètics sobre uns altres i de prioritzar determinades tendències literàries. No faré cap esforç per negar-ne l'evidència perquè, efectivament, han existit i existeixen escoles de crítica que analitzen i presenten els productes de creació literària arrecerats rere l'escut i la perspectiva d'una talaia determinada: a vegades des dels paràmetres d'una metodologia específica i altres des d'una ideologia particular. El passat immediat il·lustra fefaentment amb el desconcert d'escoles de crítica que es pensaven haver descobert Amèrica, o que

havien arribat a formulacions de treball vàlides per a tothom. La conjunturalitat efímera d'aquestes propostes s'ha traduït en programes inflats de pedanteria que el pas del temps ha convertit en runes, material de desguàs i fins objectes de vergonya aliena.

Ni creadors frustrats ni mandarins. Davant del fracàs de massa projectes programàtics i perquè entenc que la reflexió del crític no pot avançar-se mai a la realitat del creador, defenso la crítica literària des de la humilitat, la simplicitat i la grandesa de l'ofici de lector. Crec, per això mateix, que un crític literari és, abans de qualsevol altra consideració, un lector voraç i apassionat. El tipus que ha tingut la sort de creuar-se amb el verí de la lectura i es planteja una primera relació amb la literatura a partir de l'obvietat de llegir-la. I un cop passat aquest primer estadi que no es diferencia gens de la figura d'un lector convencional, el detall que singularitza la feina del crític és la necessitat d'opinar i de reflexionar sobre allò que ha llegit. I defenso que l'impuls que impul·leix a la reflexió pública i al comentari d'allò que s'ha llegit no es diferencia gaire dels neguits del poeta davant de la necessitat de fer un poema, o dels requisits interiors que mouen un narrador a explicar els contorns d'una història de ficció. I si la passió de llegir configura el primer estadi del procés, el conjunt s'arrodoneix amb la necessitat indefugible d'una reflexió posterior i la redacció del paper que s'escaigui. Crec que l'exercici de la crítica és un tot indestruable format per la fusió d'aquests dos elements, una globalitat que els conjumina i harmonitza com les cares d'una moneda o les parts del signe lingüístic: la passió de la lectura i la necessitat de refle-

xionar-hi. A banda, és clar, hi intervenen factors de coloraines culturals com poden ser els esforços de seguiment d'unes determinades literatures, els jocs d'interseccions artístiques i històriques, els models de llengua literària que s'ha pres l'opció de defensar i la particularitat de les flaques subjectives que hi vulgheu afegir. Són, però, elements complementaris, el farcit del pollastre o la manera de cuinar-lo.

Perquè és a partir de l'impuls que empeny a escriure després de llegir que es pot defensar la feina de la crítica com a treball de creació, la possibilitat d'una art que neix de la reflexió sobre el propi art. Els comentaris d'un llibre, l'anàlisi d'una determinada tendència, l'estudi d'una època literària no han de ser necessàriament espessos ni una llauna feixuga de pair. El crític pot esforçar-se a redactar un discurs ben construït, un paper que s'entengui, que no renunciï a la qualitat literària ni als detalls de dignitat d'una prosa formalment ben executada. Hi ha una metàfora musical que serveix per a explicar-ho amb convicció. Un crític literari ha de tenir la sensibilitat del músic que s'acosta a l'obra d'altri per a interpretar-la. I pot fer-ho, si en sap, amb la pràctica i saviesa d'ofici que dignifica l'obra dels mestres.

El problema, si se'm permet, és que tots els oficis necessiten el purgatori previ d'uns anys d'aprenentatge, passats els quals, tampoc no va gens de malament una punta de tenacitat, el pebre de la constància i aquest detall impagable que és l'amor a la feina. Per contra, un dels pecats més greus en el conreu de la crítica literària neix de la supèrbia i acostuma a passejar-se de bracet amb la pedanteria i la intolerància. No m'entretindré a posar exemples perquè la Història de la Literatura Universal va plena de disbarats en forma d'afirmacions desballestades, d'esmenes gratuïtes a la totalitat i d'incontinències d'opereta contra obres i autors que després s'han consolidat com a referències cabdals en les lletres de la cultura occidental. El dret a equivocar-se no reconeix privilegis i els problemes de miopia en el món de l'art són patrimoni de tots els que s'hi dediquen. De tant en tant, també els vells artesans fan malbé alguna peça de terrissa. De tota manera, el risc acostuma a minvar quan el treball és presidit per la serietat de l'ofici, quan s'estima la feina que es fa dia a dia i quan, després de galopar intensament com a lector pel verí de la literatura, se sent, imperiosa i potent, la necessitat de reflexionar-hi. □